

- І. Л. Михайлин. — Х. : Прапор, 2009. — 382 с.
4. Капелюшний А. О. Виникнення і розвиток української радянської сатиричної публіцистики / А. О. Капелюшний. — К. : НМК ВО, 1990. — 136 с.
5. Кузнецова О. Д. Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі / О. Д. Кузнецова. — Львів : Видавн. центр ун-ту ім. Івана Франка, 2003. — 250 с.
6. Майкл Щур: «Будьте хуліганамі» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vgolos.com.ua/articles/budte_huliganamy__maykl_shchur_post_dlya_zhurnalistiv_134496.html?print.
7. Симкин Я. Р. Сатирическая публицистика / Я. Р. Симкин. — Ростов : Ростов. ун-т, 1976. — 174 с.
8. Телебачення Торонто [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.youtube.com/user/uttoronto>.
9. Тепляшина А. Н. Сатирические жанры современной публицистики : учеб. пособ. / А. Н. Тепляшина. — СПб. : СПбГУ, 2004. — 210 с.
10. УтеОдин з Майклом Щуром [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://1tv.com.ua/programs/uteodyn>.
11. Чужа Ю. Главные медиатренды 2015 года в докладе Института Рейтер [Электронный ресурс] / Юлия Чужа // Bird In Flight. — 2015. — Режим доступа : <https://birdinflight.com/ru/media-2/glavnye-mediatrendy-2015-goda-v-doklade-reuters-institute.html>.
12. Щербина А. О. Жанры сатиры і гумору / А. О. Щербина. — К. : Дніпро, 1976. — 136 с.

УДК 070.482:316.774:81'42

Г. О. Кушнір

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Релігійна публіцистика Євгена Сверстюка: загальна характеристика і типологія

Кушнір Г. О. Релігійна публіцистика Євгена Сверстюка: загальна характеристика і типологія. У статті проаналізовано публіцистику українського дисидента Є. Сверстюка, важливою складовою якої є релігійний компонент. Ця сутність публіцистики автора в певні періоди його життя проявлялася по-різному. Встановлено, що за мірою присутності релігійного компонента публіцистичну творчість шістдесятника можна поділити на дві частини: до і після навернення до Бога. З'ясовано, що тільки декілька творів до навернення Є. Сверстюка демонструють наявність у них релігійних аспектів на рівні фактів («Собор у риштованні», «Остання сльоза») і не свідчать про релігійність самого автора. У публіцистиці другого періоду релігійна складова є домінуючою. Вона виявляється на рівні тем, ідей, образів та присутня в кожному творі того періоду. Показано, що найяскравішим зразком релігійної публіцистики Є. Сверстюка є есе «Перебудова Вавилонської вежі».

Ключові слова: *релігійна публіцистика, Євген Сверстюк, «Перебудова Вавилонської вежі», релігійний компонент, навернення до Бога.*

Кушнір Г. А. Религиозная публицистика Евгения Сверстюка: общая характеристика и типология. В статье проанализирована публицистика украинского дисидента Е. Сверстюка, важной составляющей которой является религиозный компонент. Эта сущность публицистики автора в определенные периоды его жизни проявлялась по-разному. Установлено, что по степени присутствия религиозного компонента публицистическое творчество шестидесятника можно поделить на две части: до и после обращения к Богу. Выяснено, что только несколько произведений до обращения Е. Сверстюка демонстрируют присутствие в них религиозных аспектов на уровне фактов («Собор в лесах», «Последняя слеза») и не свидетельствуют о религиозности самого автора. В публицистике второго периода религиозная составляющая является доминирующей. Она проявляется на уровне тем, идей, образов и присутствует в каждом произведении этого периода. Показано, что наиболее яркий пример религиозной публицистики Е. Сверстюка – эссе «Перестройка Вавилонской башни».

Ключевые слова: *религиозная публицистика, Евгений Сверстюк, «Перестройка Вавилонской башни», религиозный компонент, обращение к Богу.*

Kushnir G. Religious journalism of Yevhen Sverstiuk: the general characteristics and typology. The article studies the religious journalism of a famous Ukrainian dissident Yevhen Sverstiuk (1927–2014). A religious component is a very important in Sverstiuk's journalism but it is manifested in different ways (like facts,

themes, ideas, images) during the creative activity of the author. It is found that his religious journalism is divided into two parts: before Sverstiuk's conversion to God and after his conversion. The author of this article demonstrates that only several texts by Y. Sverstiuk before his conversion (for example, «Cathedral in Scaffold», «The Last Tear») have a religious component like facts, which doesn't witness about religious views of Y. Sverstiuk. After dissident's conversion to God the religious component dominates in all his texts. According to this article, the most representational journalistic text by Y. Sverstiuk is «Rebuilding of the Town of Babylon», which demonstrates the journalistic program of a dissident and his intention to show the audience the concept «God and Ukraine». The author of this article comes to the conclusion that the main idea of Sverstiuk's religious journalism is that the conversion of Ukrainians to God and His True will help to overcome the crisis in Ukraine.

Keywords: *religious journalism, Yevhen Sverstiuk, «Rebuilding of the Town of Babylon», conversion to God.*

Релігійний компонент публіцистики українського шістдесятника Є. Сверстюка (1927–2014) становить невід'ємну частину його творчої діяльності. Релігія у нього постає способом репрезентації—публіцистичного мислення. Проте в певні періоди життя ця іманентна сутність Сверстюкової публіцистики проявлялася по-різному, була присутня на різних рівнях (фактів, тем, ідей, образів), виконувала різні функції.

Серед дослідників, які вивчали публіцистику Є. Сверстюка, релігійній складовій у його текстах приділяли увагу Л. Василик [1], С. Грабовський [2], Л. Лисенко [5], Т. Хоменко [11]. Науковці або побіжно констатували про релігійну спрямованість Сверстюкових текстів (Л. Лисенко), або брали для аналізу якийсь певний аспект (Л. Василик, Т. Хоменко) чи певний текст (С. Грабовський).

Наукова новизна статті полягає у визначенні міри присутності релігійної складової публіцистичних творів Є. Сверстюка у різні періоди життя автора і відповідної типології, а також у спробі дати загальну характеристику його релігійній публіцистиці.

Мета розвідки – дати загальну характеристику релігійній публіцистиці Є. Сверстюка на прикладі кількох творів, найбільш репрезентативних у цьому аспекті. Метою передбачено розв'язання низки завдань. По-перше, простежити, як був присутній релігійний компонент у Сверстюковій публіцистиці в різні періоди його життя і розробити її типологію. По-друге, проаналізувати, яке місце посідав релігійний компонент у кожному із періодів. По-третє, з'ясувати, що головного хотів сказати своїм читачам автор своєю релігійною публіцистикою.

Публіцистика дисидента з урахуванням релігійної складової в ній виразно розподіляється на дві частини: *до навернення* і *після навернення*, коли релігійний компонент починає домінувати в текстах. Серед декількох десятків його текстів до навернення знаходимо

лише згадки про релігію, які обмежуються кількома реченнями. У цих текстах релігійний компонент не демонізується, не висміюється, а постає на рівні фактів. Наявність релігійного компонента у творах Є. Сверстюка до 1972 р. демонструють два тексти: «Собор у риштованні» (1968) та «Остання сльоза» (1971). Ті два тексти засвідчують присутність релігійного складника в текстах інших авторів, літературо-критичний аналіз яких здійснював Є. Сверстюк.

Автор у розмові з нами зазначав, що серед його публіцистичних творів 60-х – початку 70-х есей «Собор у риштованні» виділяється «явно християнськими акцентами». Але попри це, Сверстюк стверджував, що у цьому тексті, як і в інших його есеях того періоду, ще не було суто релігійних мотивів, на перший план виступали політичні аспекти. Тому вважаємо перебільшенням ствердження В. Маркуса, що в цьому есеї «релігійні цінності були поціновані літературним критиком Євгеном Сверстюком» [13:167].

У тексті Є. Сверстюка «Собор у риштованні», як і в проаналізованому ним романі О. Гончара «Собор», постає позитивний образ собору. Це слово навіть винесено у заголовок обох творів. «Коли на початку 1968-го "Вітчизна" надрукувала "Собор" О. Гончара, – згадував Є. Сверстюк, – я здивовано запитав: "Під такою назвою роман?". Адаже то був час, коли навіть на листівках "пам'яток архітектури" одсікали хрести» [8:762]. Отже, саме слово «Собор» мало багатосмісловне навантаження і поставало як виклик радянській системі.

Собор (передусім не як архітектурна споруда, а як уособлення історичної пам'яті народу і як символ людської цивілізації) і «собори людських душ» зношені, але вони, у візії Сверстюка, потребують оновлення. Пишучи про козацьке минуле українського народу, дисидент зазначав, що на місці поселення запорожців «одразу виростала церква як голос їхнього духу». «Їхня [козаків. –

Г. К.] віра не могла бути породженням рабського страху перед карою бога-деспота (небесного варіанту самодержавного царя). Це була релігія Вільних Людей. Бог їхній був Богом Волі, Правди і Любови. Покинувши все, вони взяли з собою свого Бога – свій Собор, який вони будували всечасно, завжди і в усьому. Кожен з них виражав у ньому Людину як найкращу частку себе, як свій народ, як волю до боротьби за рідний край» [8:40], – писав автор «Собору в риштованні».

Ця поодинокість згадка Бога тут постає більш у філософському значенні і як констатація історичного факту про релігійність козацтва, ніж у релігійно-сакральному. На рівні ідей і тим паче на рівні теми релігійний компонент тут ще не постає. Хоча, наприклад, С. Грабовський і називає «Собор у риштованні» «християнською утопією» Є. Сверстюка [2] і вказує, що «загальна християнська аура тексту самоочевидна» попри відсутність «акцентування суто релігійних чинників» [2]. Сам же дослідник наводить на думку, що наприкінці 60-х Сверстюк був ще далекий від того, щоб писати з релігійних позицій. У ті часи публіцист був скоріше марксистом-гуманістом, ніж релігійним мислителем.

С. Грабовський стверджує, що «автор есею виступає з позиції філософської антропології, певною мірою близької неомарксистській та постмарксистській гуманістиці, яка в ті часи з'явилася в УРСР, але на християнсько-євангельському підґрунті» [2]. Дослідник продовжує: «І хоча Сверстюк вважав себе опонентом інституціолізованої філософії, але реально він перебував на, сказати б, дотичних позиціях із "легальними" дослідниками світоглядних та методологічних проблем [за С. Грабовським, представниками Київської філософської школи. – Г. К.] – з тією різницею, що одні вважали основним важелем змін на краще в Україні особисте та загальнонаціональне самовдосконалення без демонстративного протистояння владі, інші вели мову про таке саме самовдосконалення, але з рішучим протистоянням владі» [2].

Власне, ця тональність «протистояння владі» у «Соборі в риштованні» і призвела до того, що цей есей був інкримінований і названий слідчими «антирадянським документом». Релігійний же мотив, як розповідав Є. Сверстюк, йому «не виносили в строку обвинувачення» [4]. Він не був мучеником режиму за віру. Він і не міг бути таким, бо, як згадувалося вище, свідомим християнином шістдесятник став лише

опинившись за ґратами.

Пишучи про автора «Собору в риштованні», С. Грабовський зазначає: «У протистоянні компартійним ідеологам Сверстюк бере Маркса собі в союзники, бо той "мав вироблене чуття істини і потребу в істині". І Марксів задум комунізму як доконаного гуманізму, позитивного подолання відчуження і "повернення людини до себе самої як людини суспільної, тобто людяної" близький Сверстюкові. Отож, у цьому есеї відверто, хоч і не демонстративно, присутньо християнський філософ Сверстюк змикається з крипторхристиянським пафосом месіанізму молодого Маркса» [2].

Із позиції громадського діяча, а не релігійного мислителя Є. Сверстюк виступає і в іншому тексті того періоду «Остання сльоза» (1971), який, подібно «Собору у риштованні», потрапив у самвидав [12] і який також під час слідства над автором розглядався як «антирадянський, ідейно шкідливий документ». Релігійний компонент у публіциста знову постає як констатація факту релігійності Т. Шевченка, який відкидало радянське шевченкознавство, і не є свідченням навернення самого Сверстюка. Наприклад, у своєму есеї Сверстюк зауважував: «Бо те, що вчені люди беруть з філософії, простий народ споконвічно бере з релігії, і йому легко шукати річище образів філософської поезії Шевченка. Зрештою, свій погляд і свою філософію життя поет виробляв теж більше на Біблії, ніж на філософії. Очевидно, Псалтир і народня пісня відкрили йому в дитинстві таїну символіки, яка охоплює таємницю сутности» [8:289–290].

Ще одна Сверстюкова констатація релігійності Шевченка: «Зрештою, пише й посилає туди [в Україну. – Г. К.] той зворушливий "Буквар" для українських дітей, наповнений молитвами, євангельськими текстами й народними піснями. Здається, тут для нього не стояло педагогічної проблеми: абеткою для дітей має бути голос народу і голос Божий» [8:291].

Ці релігійні мотиви Сверстюк бачив у Шевченка – хоча б тому, що Кобзар переспівував біблійних пророків і Псалми, але це не означало, що самий шістдесятник був у той час солідарний із Шевченком. І хоча, як писав про Шевченка Є. Сверстюк, «слово поетове лягало на душу, як Боже слово» [8:289], це не свідчить, що для Сверстюка Біблія у 1971 році була книгою його душі. Тоді у публіциста була інша настанова, ніж у автора «Букваря». До свого ув'язнення шістдесятник

вважав, що релігія потрібна як прояв культури, як моральний кодекс людства.

У роки перебування в таборах і на засланні (1973–1983) творча енергія Є. Сверстюка проявлялася у написанні поетичних творів і в листуванні – «дисидентському епістолярії», за визначенням О. Рарицького [6:49] – із рідними, табірними дисидентами, українською діаспорою. Але саме у неволі відбувається ключова подія для особистісного і професійного зростання Сверстюка-публіциста: його ув'язування в Бога.

Публіцистичний талант Сверстюка з новою силою розкривається після його повернення на свободу, особливо починаючи з 1988 року, коли святкувалося тисячоліття хрещення Київської Русі. За твердженням В. Єленського, цей ювілей «ознаменував, безперечно, радикальні зміни в становищі релігії та релігійних організацій в СРСР» [3:367].

У той час у радянській Україні різко посилюється громадська активність, відбуваються мітинги, ходи, вуличні акції, з'являються громадські організації, публічно святкується тисячоліття хрещення Русі у Києві біля пам'ятника князю Володимирі Великому без офіційного дозволу та без участі духовенства. Тим самим українські дисиденти кидають виклик владі, яка вже мляво на це реагує. Спостерігаючи таку реакцію, активісти сміливішають. «Релігійне піднесення кінця 1980–90-х рр. було невіддільне від піднесення національного й від перших кроків українського державотворення. А це – далеко не вперше в українській історії – поставило питання про роль релігії і українських інститутів у процесі формування української нації» [3:369], – писав В. Єленський.

Цю тему і підняв Є. Сверстюк у своєму найрезонанснішому, на нашу думку, тексті «Перебудова Вавилонської вежі», який він написав у 1988 році, збадьорений цим послабленням. Публікує її спочатку за кордоном (двічі у Нью-Йорку – у 1989 р. під назвою «Чорнобильська притча» і в 1990 р. під назвою «Перебудова Вавилонської вежі»; у 1990 р. книга виходить у видавництві «Свічадо» (Рим, Люблін) під назвою «На землі, благословенній апостолом» і в тому ж році в Гамбурзі в німецькому перекладі «Lehrjare des ewigen Gottes?»).

«П'ять років у Києві після повернення з заслання був той самий режим мовчання. За правилами того часу я таємно писав, таємно переховував, і з цього вийшла "Перебудова Вавилонської вежі", яку я таємно передав за

кордон», – згадував Є. Сверстюк. – Попередньо дав прочитати одному приятелю з дисидентів. Він повернув мені рукопис того ж дня зі словами: "А за це вже дадуть не 12 років, а 15"» [9:10]. Більше свого рукопису шістдесятник нікому не показував: «Розумів, що глибоко антисоветський характер його в десять разів гостріший за характер тих творів, за які я дістав 12 років» [8:766]. Проте вже в 1989 р. редактор журналу «Київ» зголошується надрукувати «Перебудову Вавилонської вежі», причому Є. Сверстюк дав йому для друку не рукопис, а опубліковану за кордоном книгу із цим текстом. Це викликало величезний подив у Є. Сверстюка, попри те, що він вже був «звичний до всього» [8:766]. «Мій антикомуністичний, антисоветський твір уже не злочинний – його друкують і навіть виносять у рекламу журналу!» [8:766], – із захопленням констатує дисидент. Але, разом із тим, цей факт викликає в нього і болісні роздуми: «Боже мій, думаю собі, за свободу слова я віддав 12 років життя. Іван Світличний віддав 12 років життя. Василь Стус – усе життя без останку. А тепер виявилось, що то було помилкою – знищувати людину за порушення кордонів думки!» [9:10].

На хвилі релігійно-національного пробудження з 1989 року починає виходити щомісячна газета «Наша віра», головним редактором якої пожиттєво, протягом чверті століття, був Є. Сверстюк. Це видання стало постійною платформою для вираження поглядів і Сверстюка як редактора, і Сверстюка як релігійного публіциста.

Понад 25 років шістдесятник реалізував свою публіцистичну програму – послідовну, цілісну, одноманітну в хорошому значенні цього слова. «Читачеві, який побіжно перегляне мої публікації на релігійні теми, може здатися, що автор повторюється, бо позиція його зрозуміла і з першої статті, – писав Є. Сверстюк. – Та річ зовсім не в позиції. Автор СІЄ зерно на скам'янілий ґрунт у надії пробудити його» [8:155]. Його публіцистична настанова не є застиглою, а глибоко продуманою, схожою на проповідницьку програму, за допомогою якої він аргументовано індоктринує свою аудиторію. Його публіцистична програма полягала у тім, що Сверстюк, використовуючи всі доступні для нього засоби і комунікативні канали, намагався прищепити своїм читачам концепт «Бог і Україна». Усвідомлюючи свою роль сіяча, він поступово вирощує свою аудиторію, говорячи їм «про те головне, що єдине може повернути

мир у душу людини» і що порятунок українського народу «тільки в пробудженні тієї ниви» [8:155].

Якщо раніше для реалізації публіцистичного мислення Сверстюка були перешкоди, то з кінця 80-х років ХХ століття їх стає менше. З'являються нові канали для передачі думок публіциста. Крім часопису «Наша віра», каналом поширення ідей Сверстюка з 1993 року вперше на теренах незалежної України стає його книжкова публіцистика. Із падінням цензури відкриваються нові ЗМІ і відроджуються старі, які запрошують до друку Є. Сверстюка. Публіцист починає їздити за кордон, де він отримує міжнародне визнання (наприклад, стає президентом українського відділення міжнародного ПЕН-клубу), розширюється коло знайомств, а, значить, і читацька аудиторія.

Публіцистична творчість Є. Сверстюка після його повернення на свободу не є політематичною і багатожанровою. Серед творів того періоду можна виокремити спогади про табірне життя, а також літературні портрети (нарис), що увійшли в окрему збірку – останнє прижиттєве видання Є. Сверстюка [10].

Велику частину його публіцистики складають есе на суспільно-політичну і релігійну тематику. Проте, незалежно від теми і жанру Сверстюкової публіцистики, релігійний компонент на тому чи іншому рівні присутній в усіх його творах зазначеного періоду.

На нашу думку, погляди Є. Сверстюка як релігійного публіциста найяскравіше репрезентує есе «Перебудова Вавилонської вежі», яке можна назвати маніфестом його публіцистичної діяльності. Цей твір Є. Сверстюк писав із нагоди 1000-ліття хрещення Київської Русі. Оскільки есе неодноразово виходило друком за бажанням Сверстюка значно пізніше цієї дати, можемо сказати, що для автора як у випадку з «Перебудовою Вавилонської вежі», так і з багатьма його іншими текстами, первинне значення має не прив'язка до інформаційного приводу, а готовність аудиторії сприймати текст.

Есе виходило під різними назвами: як «Перебудова Вавилонської вежі» («Чорнобильська притча») і «На землі, благословенній апостолом». На наше переконання, зміст та ідеї есе найкраще передає назва «Перебудова Вавилонської вежі». Тут є алюзія на біблійну Вавилонську вежу – зухвалий людський задум, який не мав

підтримки у Бога, а тому приречений на фіаско. Сама назва вже демонструвала авторський погляд на питання радянської «перебудови»: немає смислу перебудувати те, що має впасти. Чорнобильська катастрофа, яку неодноразово згадує автор у своєму есе, є одним із свідчень неможливості перебудувати Радянський Союз.

Є. Сверстюк прагнув показати читачам, що соціалістична імперія є «Вавилонською вежею», що українцям не треба спокушуватися масштабом цієї імперії, а згадати, що в них є своя земля, своя мова. Українцям не слід ігнорувати свого провіденційного покликання і витратити його у чужій імперії, а необхідно будувати свою країну, свою церкву (православну, католицьку протестантську). Причому публіцист толерантно ставився до всіх християнських конфесій і розумів значущість кожної. Для нього було важливим, щоб Церква не була політично заангажованою, не посягала «на волю і традиції інших народів» [7:92], але виконувала свою місію. «А місія Церкви, – писав Є. Сверстюк, – дуже конкретна – розуміти особу і пробудити її до служіння Богові» [7:92]. На думку публіциста, «церква має всіма силами досягнути життя свого народу і розбудувати його в царині духовній» [7:92].

Наприкінці 80-х років з духовністю в СРСР були значущі проблеми. «Величезна країна впадає в замкнене коло духовного і словесного блуду. Наче при будові Вавилонської вежі – слова втратили вагу і загубили значення. Розум без чести почав вироджуватись і, ослабнувши на холостих обертах, став виробляти дивовижні форми імітації правди» [7:80], – зазначав дисидент. Духовне спустошення українців й інших народів СРСР є результатом проведення там боротьби з «пережитками минулого». Внаслідок цього люди стали національно й релігійно збайдужілими, втрачали свою індивідуальність, споживацтво ставало метою існування.

У підрозділі з промовистою назвою «Приспана тривога» Є. Сверстюк торкнувся питання про розрив тяглості традиції в Україні внаслідок занепаду духовності. «У многотрудних спорудах вавилонських веж та в гомоні ярмарку марнославія вже важко розшукати джерела і перші аксіоми. Кожна людина може шукати – від того місця, куди вона зайшла, де зупинилась. Бідним дітям двадцятого віку повертатись далеко... Сповзали з гори гуртом – і протягом кількох поколінь... Ослабли духовні сили в погоні за міражами <...>. Бідним дітям ХХ віку навіть

важко читати давні книги: заважає настроєність на легкий лад, бракує вистражданих понять. Заважає звичка недовірливо і поблажливо ставитися до книги – брак культури, серйозної і зосередженої думки. Розмито дороги, по яких можна повертатися до джерел» [7:97], – зазначав публіцист.

Ми вважаємо, що ця Сверстюкова думка про розрив традиції є наскрізною в його публіцистиці. Причому він говорив не тільки про руйнування історичної тяглості в межах України, але й про ослаблення зв'язку із християнським Заходом. Інша проблема, на яку звертав увагу автор, яка є наслідком попередньої, – це криза людини.

Є. Сверстюк приходиться до оптимістичних висновків: «Порятунок хворої країни в наших руках... В наших слабких руках» [7:108]. За Є. Сверстюком, необхідне повернення до правди, що можливо «тільки на хвили повернення до Бога» [7:108].

Отже, релігійний компонент у публіцистиці

Є. Сверстюка у певні періоди його життя був присутній різною мірою. Проаналізувавши його публіцистичні твори, ми прийшли до висновку, що вони розподіляються на дві частини – до його навернення і після навернення до Бога, що відбулося під час знаходження Є. Сверстюка у радянських таборах. Релігійна складова до його навернення присутня тільки в декількох творах, постає на рівні фактів і свідчить про релігійність тих авторів, тексти яких аналізував Є. Сверстюк. Після навернення дисидента до Бога релігійний компонент присутній в усіх його творах на рівні ідей, тем і образів. Есе «Перебудова Вавилонської вежі» найяскравіше репрезентує творчість Є. Сверстюка як релігійного публіциста. У подальших дослідженнях діяльності Є. Сверстюка перспективними є аргументація та ілюстрація ролі його релігійної публіцистики у подоланні розривів у традиціях українського народу в межах власної історії та у стосунках із християнським Заходом.

Література

1. Василик Л. Є. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності: монографія / Л. Є. Василик. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. — 416 с.
2. Грабовський С. «Собор у риштованні» — християнська утопія Євгена Сверстюка / Сергій Грабовський // Релігія в Україні. — Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/27999-sobor-u-rishtovanni-kristiyanska-utopiya-yevgena-sverstyuka.html>.
3. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ — початку ХХІ століття / Віктор Єленський. — Львів: УКУ, 2013. — 504 с.
4. Кухарчук Р. Дисидент Євген Сверстюк: «Некоторые протестанты сами работают на понятие "секта" своей замкнутостью, социальной безответственностью и культурной пассивностью» / Руслан Кухарчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/3589>.
5. Лисенко Л. І. Образна система публіцистики Євгена Сверстюка як чинник оптимізації соціокультурної комунікації українства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. ком.: спец. 27.00.04 — «Теорія та історія журналістики» / Л. І. Лисенко. — К., 2012. — 18 с.
6. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) / Олег Рарицький. — К.: Смолоскип, 2016. — 488 с.
7. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. — К., 1993. — 245 с.
8. Сверстюк Є. На святі надій: Вибране / Євген Сверстюк. — К.: Наша віра, 1999. — 784 с.
9. Сверстюк Є. Правда полинова / Євген Сверстюк. — К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 304 с.
10. Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя / Є. О. Сверстюк. — К.: Кліо, 2015. — 768 с.
11. Хоменко Т. Проповідництво і сучасна публіцистика: монографія / Т. Хоменко. — Львів: ПАІС, 2008. — 136 с.
12. Широке море України: Документи самвидаву з України. — Париж; Балтимор: Смолоскип, 1972. — 378 с.
13. Markus V. Religion and nationalism in Ukraine / Vasyl Markus // Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics: Duke Press Policy Studies. — Durham: Duke University Press, 1989. — P. 138—170.